

**КОМПОЗИЦІЙНЕ ВИРІШЕННЯ ІКОНОСТАСІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.
ЦЕРКОВ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ
с. НОВОСІЛКА (ПІДГАСЬЦЬКИЙ р-н)
та Св. МИКОЛАЯ с. КАЛЬНЕ (КОЗІВСЬКИЙ р-н)
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Ми розглядаємо період другої половини XVIII ст., який є цікавим тим, що внаслідок синтезу західноєвропейських мистецьких впливів і національного мистецтва відбулися структурні зміни в побудові українського іконостаса. Такий синтез можемо спостерігати при оформленні інтер'єрів храмів Західного Поділля. Починаючи від середини XVIII ст., на означеній території у мистецтві спостерігаємо впливи стилю рококо, що виник у другій чверті XVIII ст. у Франції, а згодом поширився і на українських землях, де набув певних особливостей та специфічних форм вираження у всіх видах мистецтва. При створенні іконостасів він виявлявся по-різному у кожному окремому випадку: від незначних — використання лише декоративних елементів та елементів іконографії мистецького стилю рококо — до більш ґрунтовних змін у структурній побудові іконостасів, а саме впровадження та використання форми низького іконостаса, що дозволяє частково бачити програму східної стіни святилища, використання скульптурної пластики. Паралельно зі змінами архітекtonіки іконостаса дещо змінювалось і його іконографічне наповнення.

Актуальність роботи полягає у розгляді іконостасів храмів Різдва Богородиці та св. Миколая у контексті тенденцій оформлення інтер'єрів храмів Західного Поділля у другій половині XVIII ст., адже пам'ятки до цього часу були розглянуті переважно з точки зору їх архітектурного устрою, а аналізу їх внутрішнього оформлення не було приділено увагу.

Метою роботи є розгляд композиційного вирішення розглянутих іконостасів у контексті аналогічних пам'яток Західного Поділля, вплив на їх вирішення західноєвропейських мистецьких тенденцій, визначення характерних рис творчості майстра іконостасів.

Новизною є ввід іконостасів у ширший науковий обіг, аналіз їх композиційного виконання, визначення їх належності до авторства одного сницаря чи сницарської майстерні.

Ці пам'ятки є прикладом того, як у одному творі (іконостасі, вітварях) можуть поєднуватись риси різних мистецьких стилів. Окрім стильової приналежності творів, важливою є і авторська манера майстрів, їхній особливий, специфічний стиль виконання. За індивідуальними стилістичними та образотворчими ознаками та особливостями ми можемо визначити приналежність обох іконостасів до регіону Західного Поділля та авторства одного маляра та сницаря. У розглянутих храмах ми також бачимо поєднання праці майстрів суміжних жанрів при виконанні внутрішнього оформлення інтер'єру — майстра-сницаря та майстра-маляра.

Отже, розглянемо дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці у с. Новосілка Ленч, що збудована у 1751 р. Інтер'єр храму сучасний споруді, очевидно виконаний у середині XVIII ст. У цей же час у сусідньому селі Новосілка Кут також був збудований храм та виконаний в ньому інтер'єр. Знаємо, що власником обох сіл був один пан, отже, можливо, саме він і виступав фундатором обох святинь, а тому і замовив дві практично однакові церкви. Із архівних фото відомо, що іконостас мав аналогічну структуру, що й у храмі с. Новосілка Ленч. Можемо припустити, що у обох храмах працювали одні майстри, як сницар, так і маляр. Церква у с. Новосілка Кут була розібрана, подальша доля її іконостаса нам не відома.

Церква св. Миколая у с. Кальне збудована 1720 р., проте іконостас та пристінні бічні вітварі виконані у кінці XVIII ст. Храм є дерев'яним.

Для Західного Поділля другої половини XVIII ст. характерним є різні структури побудови іконостасів, а не одна усталена.

У церкві Різдва Богородиці бачимо іконостас, що має структуру суцільної стіни з характерними для рококо формами ікон, декором та використанням скульптурної пластики; такий іконостас відділяє святилище від нави та є фактично суцільною стіною, практично без використання ажурної різьби, притаманної стилю рококо (різьба може бути на царських та дияконських вратах, в обрисах ікон апостольського та картушах пророчого ярусів). У іконостасі ц. Різдва Богородиці завдяки тому, що намісні ікони винесені над дияконські врата, над царськими вратами з'являється простір, що теж частково відкриває святилище та запрестольний вітвар. На території Західного Поділля у другій половині XVIII ст. такий тип іконостаса не набув поширення. Проте, він був розповсюджений у інших регіонах України — Галичині (ц. св. Духа у Львові), Волині (ц. Успіння с. Синівці, Лановецький р-н.), території Центральної та Східної України (ц. св. Андрія у Києві 1747–1753 рр., собор Різдва Богородиці у Козельці 1746–1753 рр., Успенський собор у Межирічі 1759–1770 рр.). Такі іконостаси зберігали більшу схожість до такого ж типу пам'яток, створених у стилі бароко. Адже, за словами науковця М. Драгана,

Іконостас ц. Різдва Пресвятої Богородиці, с. Новосілка (Підгаєцький р-н, Тернопільська обл.).
Фото автора, 2013

«у православному світі форма рококового розкритого іконостаса майже не практикувалася» [1, с. 154].

На території Західного Поділля означеного періоду популярності набули ажурні, розірвані понад намісним ярусом іконостаси, прикладом чого якраз і є іконостас у церкві св. Миколая у с. Кальне. За рахунок того, що між намісним та апостольським ярусами є простір, такий тип іконостаса також відкриває програму східної стіни святилища. Намісний ярус іконостаса ц. св. Миколая має логічне пластичне завершення, він сприймається не як частина чогось, а як завершена композиція, тому можемо припустити, що цілісна будова іконостаса складалася із двох частин: нижньої — намісного ярусу, та верхньої — Деїсіса, тобто іконостас був розірваний понад намісним ярусом, що є характерним типом іконостасів стилю рококо на території Західного Поділля у другій пол. XVIII ст. у стилі рококо, але вже з певними впливами стилю Людовіка XVI. Верхня частина іконостаса є втраченою, проте маємо про неї відомості, а саме у візитації 1770 р. записано, що у храмі «є Деїсіс сницарський і інші образи, заслонки» [2, с. 36], тобто верхня частина іконостаса мала оформлення з використанням різьблення.

З цієї ж візитації нам відомо про наявність у храмі пристінного бічного вітваря св. Миколая, великого (головного) вітваря, обидва, як вказано, «сницарські» [3, с. 37]. На нашу думку, у цей час в храмі також був не згаданий у візитації парний до вітваря св. Миколая вітвар Богородиці, адже стилістично вітварі виконані аналогічно та належать різцю одного майстра та руці одного маляра.

Характерною тенденцією розглянутих іконостасів є використання майстром-сницарем легкої ажурної накладної різьби з мотивами рокайлів з полум'ям у їх декорі. Майстер використовує її на царських і дияконських вратах, у картушах та обрамленнях ікон, а також як декор на гладких площинах іконостаса, зокрема пілястрах, капітелях. «Посилення декоративності іконостаса виявилось насамперед у висуненні на перший план різьблення, якому підпорядкували архітектуру і деякою мірою живопис. Так поступово, від старого типу іконостаса з чіткою конструктивною схемою і виразним розмежуванням усіх елементів через послідовне збільшення ролі скульптури, аж до повного її панування над конструкцією, відбувався процес стирання меж між конструктивними і декоративними елементами іконостаса» [4, с. 149]. Більшість перерахованих вище рис є характерним для оформлення вітварної частини храмів Західного Поділля другої половини XVIII ст. Отже, з цього робимо висновок, що майстер працював у руслі сучасних мистецьких тенденцій.

Іконостаси декоровані різьбленими драперіями з китицями (дармовисами), які розміщують по формі аркового вирізу і є частково золоченими. Аналогічні різьблені драперії та порт'єри з тороками та китицями ми зустрічаємо у декорванні запрестольних (ц. Параскеви, с. Погорільці, Золочівський р-н) бічних пристінних вітварів (ц. Івана Богослова, окрім китиць є ще тороки), амвонів (ц. Трійці, с. Зарваниця, Тербовлянський р-н).

Декоративне оформлення центральної частини іконостаса — царські врата — можна розглядати як окремих цілісний мистецький твір зі своєю усталеною іконографією, виробленими упродовж століть орнаментальними мотивами й композиційними рішеннями. З огляду на роль, відведену царським вратам як в літургії, так і в інтер'єрі храму, до їх оздоблення ставилися дуже ретельно, тут зосереджувалися творчі пошуки майстрів-сницарів. Саме в оформленні царських врат уперше в іконостасі з'являється декоративна різьба та найкраще виявляються тенденції мистецьких стилів.

Царські та дияконські врата майстер-сницар виконав із використанням однакової структури — основу-тло складає ромбовидна решітка-трельяж, на перехрестях якої чотирилістні квітки. Таке тло є однією із основних відмінностей від врат інших мистецьких стилів та характерною особливістю лише для врат стилю рококо. «Тільки в епоху рококо решітка стала поширеним декоративним засобом. Мабуть, вперше на Україні решітку застосовано в оздобленні срібних царських врат іконо-

стаса Софії Київської (1747–1750) [5, с. 166]. Таку решітку можемо зустріти також у оформленні інтер'єрів як церков, так і костелів (Домініканський костел, Тернопіль), так і житлових споруд цього періоду. Згодом така решітка буде популярною ще у неорококо, а також використовується і дотепер у іконостасах.

Варто зазначити, що царські та дияконські врата розглянутих іконостасів мають досить великі розміри — вони є вищими і ширшими, ніж врата попередніх мистецьких стилів, що також є характерною ознакою для аналогічних пам'яток цього періоду на території Західного Поділля. Загалом майже усі царські врата другої половини XVIII ст. не мають настільки пишної і об'ємної різьби, як у іконостасах бароко, але є ажурнішими та легшими.

На тлі розміщуються чотири асиметричні картуші, складені з рокайлів. Класичним для царських врат є варіант, коли у верхніх двох картушах — Благовіщення, а у двох чи чотирьох нижніх — євангелісти по два чи по одному відповідно. Для царських врат розглянутих іконостасів та загалом іконостасів храмів Західного Поділля означеного періоду поширеним є варіант із чотирма медальйонами, у котрих розміщено чотири євангелісти, по одному в кожному, та взагалі відсутня тема Благовіщення (ц. Успіння Богородиці, с. Бзовиця, Зборівський р-н., ц. Різдва Христового, Тернопіль). Завершення врат є фігурним та складається із почергово укладених увігнутих та опуклих кривих.

Наявність у іконостасі двох дияконських врат зумовлена необхідністю богослужбового обряду. Завершення розглянутих врат є асиметричним, хвилеподібним та дещо розірваним по силуету. Дияконські врата не повністю закривають отвір, а залишають незначну відкриту частину зверху. На дияконських вратах ц. Різдва Богородиці на решітці-трельязі розташовані традиційні живописні зображення дияконів Степана та Лаврентія із кадилами та знаряддями своєї мученицької смерті. У ц. Миколая на дияконських вратах відсутні живописні зображення. Верх і низ врат обох іконостасів мають однакову асиметричну форму та декор завершення.

Ще однією композиційною особливістю цих іконостасів є розташування ікон намісного ярусу — Христа та Богородиці з Дитям. Вони винесені вище дияконських врат: розташовані безпосередньо над вратами ц. Різдва Богородиці, що також можемо бачити у іконостасі ц. Петра і Павла м. Чуднів (Житомирська обл.) [6, с. 51], або над пілястрами, котрі відділяють царські та дияконські врата — у ц. Миколая. При такому композиційному розташуванні намісних ікон царські врата розташовані безпосередньо між дияконськими, і тому утворюється невелика площа, яку майстер у ц. Різдва Богородиці заповнює колонами, а у ц. Миколая різьбленими золоченими пілястрами з декорованими капітелями. Використання пілястр, що почалося у другій половині XVIII ст., також практикувалось у головних (ц. св. Миколая, Золочів, ц. Покрови, Бучач) та бічних пристінних вітварях (ц. Успіння Богородиці, Вербів, Бережанський р-н.).

У іконостасі ц. Різдва Богородиці відсутній празниковий ярус, що є характерним для території Західного Поділля другої половини XVIII ст. Проте, навіть при відсутності празникового ярусу є ікона «Тайна вечеря», яку майстер розташував під центральною іконою Христа Архиєрея у апостольському ярусі.

Апостольський ярус складається із однієї суцільної композиції, по центрі якої накладені у різьбленому обрамленні ікони Христа-Архиєрея та «Тайна вечеря». Таке нестандартне вирішення апостольського ярусу майстер застосував і у втраченому іконостасі із церкви с. Новосілка Кут. По силуету він обрамлений різьбленими елементами у формі рокайля, аналогічні елементи майстер використав у обрисах бічних вітварів ц. Миколая.

Пророчий ярус, що є завершальшим у іконостасі, складається з асиметричних рокайлевих картушів. Пророки закомпоновані по дві особи (таке ж компонування бачимо у ц. св. Миколая, Золочів) та по одній. Це поясні зображення із їх символами у руках. Аналогічне зображення пророків у картушах можемо бачити у іконостасі ц. Святого Духа у Львові (зберігається у НМЛ). Майстер-сницар у обох іконостасах використовує аналогічні форми картушів у пророчому ярусі, над іконами намісного ярусу та бічних вітварів. Улюбленою для нього є форма картуша, що складається з одного меншого та одного більшого рокайля, на стику яких у верхній частині додає ще маленькі рокайлі. Над дияконськими вратами у ц. Миколая майстер розташував декоративні кошики з окремими золоченими елементами. У конструктивній побудові та декоративному вирішенні чітко проявляється авторська манера.

Завершенням іконостаса є скульптура Розп'яття.

Розглянуті іконостаси мають специфічну, характерну для пам'яток стилю рококо на Західному Поділлі у другій половині XVIII ст. структуру, коли бічні вітварі приєднані до іконостаса та фактично є його продовженням. При такому розташуванні ікони бічних вітварів знаходяться на рівні намісних ікон. Вітварі витримані стилістично та декоративно у одному ансамблі з іконостасом: завершення бічних вітварів, що складається з рокайлів, укладених у форму зрізаної волоти, перекликається з аналогічним завершенням дияконських врат та завершенням картушів на царських вратах у ц. Миколая як частина намісного ярусу.

Центральні ікони таких вітварів знаходяться на рівні з намісним ярусом іконостаса. Якщо окремі бічні пристінні вітварі розташовують біля північної та південної стін, то розглянуті вітварі розташовують під кутом до бічних стін таким чином, що вітвар згладжує прямий кут між іконостасом та північною і південною стінами. Таке їх розташування створює у церкві враження, що іконостас охоплює бічні стіни та акцентує увагу на ажурних площинах царських врат та на відкритому святилищі.

Царські врата, фрагмент іконостаса ц. св. Миколая, с. Кальне (Козівський р-н, Тернопільська обл.).
Фото автора, 2013

Використання скульптурних елементів для декору іконостаса — рокайлевої ажурної різьби, ромбовидної решітки-трельяж (в основному на дияконських та царських вратах), а також скульптурної пластики — голівок ангеликів-путті у завершенні бічних вітарів ц. Миколая та цілофігурних зображень святих апостолів Петра і Павла у іконостасі ц. Різдва Богородиці. Апостоли, котрі зображені зі своїми атрибутами — ключами та мечем, відповідно розташовані на капітелях колон, що знаходяться обабіч царських врат. Таке розташування скульптур цих святих у іконостасах було поширене не лише на території Західного Поділля, а й Галичини.

Ми розглянули особливості композиційного вирішення іконостасів церков Різдва Богородиці та св. Миколая, автором яких є один майстер-сницар. Ці пам'ятки відображають впливи західноєвропейського мистецтва та національні особливості у образотворчому сакральному мистецтві Західного Поділля другої половини XVIII ст. та вплинули на подальший розвиток іконостаса.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є пошук імен та інших зразків робіт маляра та сницаря згаданих іконостасів, глибший аналіз їхньої творчості.

1. *Драган М.* Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. — К., 1970.
2. ЦДІАУ в м. Київ. Ф. 201, оп. 2, спр. 101.
3. Там само.
4. *Крфавич Д.* Українська скульптура періоду рококо // Записки наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1998. — Т. ССXXXVI: Праці з образотворчого та ужиткового мистецтва.
5. *Драган М.* Українська декоративна різьба...
6. Царські врата українських іконостасів: Альбом. — Львів, 2012.

Анотація. У статті розглянуто іконостаси церков Різдва Пресвятої Богородиці (с. Новосілка) та св. Миколая (с. Кальне) у контексті аналогічних пам'яток Західного Поділля на предмет їх композиційної побудови; виявлено характерні риси творчості майстра-сницаря іконостасів, західноєвропейські мистецькі впливи та національні тенденції у їх виконанні.

Ключові слова: іконостас, композиція, рококо, стиль.

Аннотация. В статье рассмотрены иконостасы церквей Рождества Пресвятой Богородицы (Новоселки) и св. Николая (Кальное) в контексте аналогичных памятников Западного Подолья как предмет их композиционного построения; выявлены характерные черты творчества мастера-сницаря иконостасов, западноевропейские художественные влияния и национальные тенденции в их исполнении.

Ключевые слова: иконостас, композиция, рококо, стиль.

Summary. In the article we consider the iconostasis of the churches Nativity of the Virgin Mary (Novosilka) and St. Nicholas (Kalne) in the context of similar monuments Western Podillya for their composite construction, is revealed the characteristic features of the master-carver's creation, Western artistic influences and national trends in their realization.

Keywords: iconostasis, composition, rococo, style.